

գայթններ: Ոչ դժգոհ կըրնայ ճառագայթաւէտ արեգական մը նայիլ. ոչ դժգոհ լերան վրայ փերովբէին երեսը նայիլ:

« Ո՞վ է որ առաջնորդի պէս առաջ կու գայ, և ծածուկ կը ծիծաղի, կ'ըսեն, ինչպէս որ փրովբէից կը վայլէ ծիծաղիլ »: Բայց համարձակ ճամբայ կը բանայ արքայութեան որդւոց Հրեշտակն, որ մարդկեղէն քողով ծածկած է աստուածային ճառագայթներ, և իր ընկերին երեսաց վրայ ալ ուրախութիւն կը սփռէ: Սիրոյ ովսաններ կը լսեն սուրբ պանդուխտքն. պատանին կը կարծէ երազել փառք մը՝ որ ամեն մարդկային ուրախութիւններէ վեր է:

Բայց երկնից զուարթարար երգոյն՝ մարդս երկայն չի դիմանար: Ե՛կ, կ'ըսէ Ազարիա. և կը թողուն աստուածային ոտից ներքեւ ծլած խոտերն ու ծաղկընէրը. ուր որ ամենայն ինչ կը ծիծաղի, և ցաւք կ'անուշան: Այսպէս եթէ Աստուծոյ աչքն դառնայ աշխարհիս վրայ՝ եղևնեաց շքեղ գլխոց վրայ կ'իջնէ գուշակաձայն հողմն, և արևուն ճառագայթներովը ծիրանապարդեալ յերևան կու գայ ամպապսակ լեռն:

Հուսոյ գոյներն և ցումունքն կը մարմնրին. երգոց ձայներն կը հեռանան պատանւոյն ճամբէն, որ երջանիկ կը համարէր զինքն՝ ի մէջ ընտրելոցն Աստուծոյ մնալ այն լեռնային սուրբ տաղաւարին մէջ. աստղերն կը շողշողան երկրնքէն, ինչպէս որ իր քով ամպոց միջէն հրեշտակք բարեկամաբար իրեն փայլեցին. և կը ցաւի որ հայրն ալ չգտնուեցաւ իրեն հետ այն երկնապարիկ գընդից մէջ:

ՏԻՐԱՅՈՒ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

Մեր ազգին մէջ շատ մեծ հանճարներ անծանօթ մնացեր են առանց լաւ մշակուելու, իրենց ձեռք տուող մը շունենալնուն համար: Ասոնցմէ մէկն է Տիրացու Համբարձումն, որուն անունը շատերը լսած կ'ըլլան, շատերն ալ տեսած են զինքը. բայց յիշքան աւելի անուննի կ'ըլլար, թէ որ պզտիկուց իրեն ձեռնտու բարերար մը ունեցած ըլլար: Քանովա գեղացիի մը զաւակ էր իտալացի, մեր դարուն մէջ. մեծատուն մը տեսնելով աս տղուն կաւէ ու փայտէ շինած խաղալիկները, առաւ զինքը արձանագործութեան դպրոց մը դրաւ. ասանկով Քանովան եղաւ մեր ատենի արձանագործներուն ամենէն երևելին, ու այսօր գեղարուեստից ճարտարները կը զմայլին իր շինած արձաններուն վրայ: Իր ծնած գեղը փոսանեոյ ուխտատեղւոյ մը պէս եղած է, ուր հեռու աշխարհներէ ալ շատերը կու գան տեսնելու իր ճարտարապետած եկեղեցին, որուն մէջի արձաններն ու զարդերը դեռ չիւմընցուցած վախճանեցաւ: Թէ որ այն բարերար մեծատունն եղած չըլլար, Քանովան գեղացի կը մնար, իր մեծ հանճարն ալ չէր պայծառանար:

Տիրացու Համբարձումին ունեցած երաժշտական հանճարն ալ՝ ասանկով յայտնի եղաւ, ու աւելի ալ կը յայտնուէր, թէ որ իր առջի հասակը մինչև ցերիտասարդութիւն առանց կրթութեան անցուցած չըլլար: Իր հայրը՝ որ Խարբերդցի Սարգիս կ'ըսուէր, Խարբերդին Միւսէլիմին հարստահարութենէն փախչելով՝ եկեր է ի Պօլիս կնոջմովը, ու հոն ունեցեր է որդի, Տիրացու Համբարձումը: Ասոր ծնած տարին ճիշդ չի գիտցուիր, բայց 1768ին ատենները կ'իյնայ. վասն զի 1839ին վախճանած ատենը 71 տարուան է եղեր:

Երբոր մեծցաւ, հայրը զինքը դեռձակի մը քով դրաւ. տղան առաջ գնաց արուեստին մէջ. ան միջոցին դրադրութիւն ալ կ'ընէր մեծարոյ Պարոն Գրի-

գորին, որ մեր ազգային ճարտարապետներուն առջինը եղաւ: Բայց մէկ դիէն կարօտութիւնը, մէկալ դիէն ալ իր երաժշտական հանճարը ստիպեցին զինքը տիրացու ըլլալու, եկեղեցեաց մէջ դպրութիւն ընելով: Իր ուսկից սորվիլը ատերգերը չի գիտցուիր. բայց Շարականին խաղերուն վրայ անանկ վարժութիւն մը ունէր՝ որ անոնցմէ իմանալով եղանակներուն բերնէ բերան անցնելով աւրուիլը, կը գուշակէր անոնց առաջուց ինչպէս շինուած ըլլալը, ու առանց խաղերուն մեծ փոփոխութիւն մը ընելու կը կենդանացընէր շարականներուն բուն եղանակը, պահելով միշտ ութ ձայնից զանազանութիւնը. որով եղանակներն ու խաղերը իրարմէ բոլորովին տարբեր ըլլալով, չէր մնար ձանձրալի միաձայնութիւն մը, ու չէր փոխուէր մեր ազգային երաժշտութիւնը, որ մեր ազգին սրբազան աւանդից մէկն է, իր մեծավայելուչ արարողութեանցը հասակակից: Ափսոս, որ անոր յարգը չի ճանչցողներէն ոմանք սկսեր են հիմայ ազգային երաժշտութիւննիս փոխել, ու եւրոպական կամ տաճկի եղանակներ խոթել մեր եկեղեցեաց մէջ:

Իր մեծ վարպետութիւնը երաժշտական ամանակին վրայ էր. անոր համար իր աշկերտներուն կը սորվեցընէր՝ եւրոպացւոց պէս ձեռքի ելեւէջով չափել ամանակը, մանաւանդ տղոց՝ որոնցմէ դեռ կենդանի մնացողներ կան, ու երգելնուն կերպէն ալ կ'իմացուի վարպետնուն կանոնաւոր երաժշտութիւնը:

Տիւղեանց ազգասէր ընտանեաց անատենի զլխաւորն, Յոհաննէս Չէլէպին, շատ սէր ունենալով ազգային եկեղեցական երգոց, երբոր ծանօթութիւն ունեցաւ Տիրացու Համբարձումին, ձեռք դրաւ վրան, ու ստէպ կը կանչէր զինքը՝ լսելու անոր երգերը. հետեւաբար անոր կարօտութիւնն ալ կը լեցընէր, ինչուան բնակութիւն ալ տուաւ Գուրուչէշմէ իրենց պալատին մէջ:

Ան ատենները Ղալաթիա՝ Ղատինացւոց Ս. Գէորգ ժամունքովի տունը, (որ

հիմայ խռուաթներուն ազգային ժամն ու հիւրանոցն է), լուսաւորչեան անունով մեր ազգին տղոցը համար դպրատուն մը բացուած էր, նոյն բարերար Տիւղեանց և ուրիշ ազգային մեծամեծաց ողորմութեամբը, և վենետիկոյ Մխիթարեան վարդապետաց տեսչութեամբը: Յոհաննէս Չէլէպին ուղեց որ ան դպրատան տղոցմէ ձայնեղները՝ մեր եկեղեցական երգերն ալ սորվին, ու երաժշտութեան վարժապետ դրաւ հոն Տիրացու Համբարձումը: Շաբաթը երկու օր կու գար, ու քսան քսանը հինգ տղոց կը սորվեցնէր շարականներ, տաղեր ու ձայնաւոր պատարագին երգերը, նոյն ոճովն որ ըսինք, այս ինքն ձեռքի զարնուածքով, որ ինքը Տիւղեան կ'անուանէր: Երբոր ամենքը մէկտեղ նոյն չափով ու ելեւէջով կ'երգէին սորված երգերնին, անանկ ախորժելի կը լսուէր անոնց համաձայնութիւնը, որ սրահին առջևի փողոցը կը լեցուէր Սօփոտաներով, Տէրվիշներով ու ժողովրդով: Աս կերպով սորվըւած երգերուն մէկ օգուտն ալ աս էր որ տղաք առանձին երգելու ատեննին ալ, միշտ նոյնպէս ու իրարու նման կ'երգէին, ու եղանակները չէին փոխուեր. և այսպէս իր եղանակները պահուած էին՝ ի Պօլիս, մինչև հիմայ ալ պահուած են վենետիկ սուրբ Ղազարու վանքը:

Բայց Տիրացու Համբարձումը այս չափով գոհ չէր. սկսաւ ետեւէ ըլլալ եղանակները գրելու կերպին ալ, որպէս զի չիմուցուին, ու բերնէ բերան անցնելով չի փոխուին: Մեր ազգային խաղերը որչափ ալ եղանակը զիտցողին կ'օգնեն յիշելու երգին ամանակն ու ելեւէջները, եղանակը չի գիտցողը չի կրնար անոնց ուժովը չի սորված երգը երգել: Եւրոպացւոց խաղերն ալ, այսինքն նօթաները չեն բաւեր մեր եղանակները գրելու. իտալացի վարժապետ երաժիշտ մը շատ աշխատեցաւ փորձեց մեր ձայնաւոր պատարագին երգերը նօթայի վրայ առնել գրել, ու գրածը պիտոր հրատարակուի, բայց միշտ պակասաւոր է. որովհետեւ եւրոպական

երգերը աստիճանէ աստիճան շիտակ կ'ելլեն կ'իջնան, իսկ մեր երգերուն աստիճանները մանրամասունք ունին, այսինքն աստիճանէ աստիճան խաղերով կ'ընեն ելնէջը: Անոր համար Տիրացու Համբարձումը ետեւէ էր աս թերութեան ճարը ընելու. նոր խաղեր ալ հնարեց, բայց մահը վրայ հասաւ, կիսկատար մնացին: Այսու ամենայնիւ մեր Բժշկեան տրապիզոնցի Հ. Մինաս վարդապետը՝ որ ժամանակակիցն էր, անոր օգնականութեամբ մեր երաժշտութեանը վրայ տեղեկութիւն մը գրած է. որ և ատենօք կրնայ հրատարակուիլ: Տիրացու Համբարձումին աշկերտն ալ Չէօմէկճեան Տիրացու Պետրոսը, որ աւանդապահ եղաւ վարժապետին եղանակներուն, իր վարպետութեամբը ետեւէ եղաւ անոր սկսած արուեստը կատարելագործելու, բայց իր կեանքն ալ չիբաւեց: Անկէ ետեւ ալ Տիրացու Գարրիէլը ելաւ, որ նոյն խաղերը կատարելագործել ջանալուն համար՝ Ռօքաձի ըսուեցաւ, բայց ինքն ալ փափաքին չի հասած՝ վախճանեցաւ: Ասոնց գրուածքները որուն քովը մնալն ալ չեմք գիտեր. երանի թէ չի կորսուէին, և ուրիշ ազգային վարպետ երաժշտի մը օգտակար ըլլային:

Աս կարճ տեղեկութիւնը տուինք, որպէս զի հիմակուան ազգասէր երգապետներուն յորդոր մը ըլլայ, որ մեր սրբոց հարց Սահակայ ու Մովսեսի և այլոց սրբոց քերթողաց շինած շարականներուն հոգեշունչ եղանակները կենդանացնեն, ու անոնց անմոռաց և անփոփոխ մնալուն կերպը գտնան. որպէս զի պահուի ազգային հնութիւնն, որ իրեն յատուկ բնականութիւն մըն ալ ունի, ինչպէս եւրոպացի վարպետ երաժիշտներն ալ կը վկայեն:

ԳԵՐ. ԵԴՈՒԱՐԴ Վ. ՀԻՐՄԻՅԵԱՆ

ԱՂԱՀԱՆՔ ԿՈՂԲԱՅ Ի ՄԵԾ ՀԱՅՍ

Գերմանիոյ աշխարհագրական օրագրաց մէկն՝ Աւսլանտ¹ (որ Թարգմանի Դրսի-Երկիր կամ Օտար-աշխարհ), նորերս հրատարակեց հետեւեալ տեղեկութիւնը՝ մեր աշխարհին նշանաւոր բնական մէկ երևութիւն և հարստութեան վրայօք. որոյ վրայ մենք ալ քանի մը ծանօթութիւն կ'աւելցնենք:

«Կողբայ աղահանքն՝ Երասխայ հարաւակողմն են, քիչ հեռի անոր եզերքներէն, Ռուսական Հայաստանի մէջ, և մօտ Օսմանեանց բաժնին: Ով որ զանոնք տեսած չէ՝ անկարելի է որ անոնց առատութեան վրայ դադափար մ'ուսնենայ. Քրիստոսի թուականէն շատ առաջ սկսուած ըլլալով հանուիլ, թերևս դեռ հազար տարի ալ առատապէս աղ պիտի տան, և դեռ պիտի չի սպառին:...

Գիտեմք 'ի պատմութենէ որ Կողբայ աղահանքն նշանաւոր էին նաև յամի 950, երբ զարմանազան գեղեցիկ մը, Հայ իշխանուհին Խորիշահ խաթուն² կը

1. Բուն այս օրագիրը չունենալով փռանկ օրագրէ մը Թարգմանած եմք. կ'երևի թէ նա ալ բնագրէն համառօտած է, որոյ նշաններ են տեղաեղ գրած կէտերը (...): Բնագիրն ալ ինչ աղբիւրէ առած է՝ յայտ չէ, այլ թուի 'ի Տիւպուայ Մոնէրիէօ Զուիցերցոյ, որ ասկէ իբր 40 տարի մ'առաջ պարտէ 'ի Ռուսական Հայս և 'ի Աովկաս, և շատ դիմնական և ընդարձակ գիրք մը գրած է, բազմաթիւ ընտիր պատկերօք. ուսկից մէք ալ առած Աողբայ աղահանից երևոյթը՝ ընծայած եմք 'ի Թիւ 367 Նշմարաց Հայաստանի, հանգերձ աեղեկութեամբ, զոր չուղեցինք հօս կրկնել. փափագողն կըրնայ փնտռել զայն:

2. Այս գեղեցիկ գշտոյն մեզ անծանօթ է. կարծէինք որ 'ի կէս Ժ դարու Աողբ իր գաւառաւն՝ որ է Ճակատք, Բագրատունի Հայ Թագաւորաց կալուած էր. այն ատենուան Թագաւորն էր Աշոտ Գ Ողորմածն, և իր Թագուհի կինն Կոչուի Խոսրովանոյ: Իսկ Խորիշահ անուամբ երկու տիկնայք ծանօթ են մեզ, այլ ԺԳ դարուն մէջ. մէկն կին Վաղթանկայ իշխանի Ներքին Խաչենոյ 'ի սկիզբն դարուն, միւսն 'ի կէս դարուն՝ գուստր Մարգարանայ Մամիկոնէի և կին մեծանուն Քուրդ իշխանի Հայոց, որոյ սեփական կալուած էր Վարդենիս գեղն 'ի ստորոտն Արագածայ, Երասխայ միւս կողմը (ձախ), ոչ շատ հեռի 'ի Աողբայ. հա-